

A garamszentbenedeki alapítólevél *Susolgi* szórványához*

SZÓKE MELINDA

1. A Bars megye É-i részén elterülő erdős vidék, illetve királyi uradalom (Gy. 1: 474, 425) *Susolgi* néven fordul elő az 1075. évi eredeti oklevél alapján a 13. században keletkezett interpolált (utólagos betoldásokkal kibővített) garamszentbenedeki alapítólevélben. Ezen a területen egy nevének nem nevezett földet adományozott a király az apátságnak erdőkkel, vadászó- és halászhelyekkel, vizekkel stb. együtt, amelynek határait is leírta: „Dedi autem et terram in *Susolgi* cum silvis, venacionibus, aquis, piscacionibus et fenetis, cuius terre primus terminus est rivulus nomine *Tapla* currens in *Grana*, qui *Grana* terminus est, ascendendo usque ad rivulum *Radmera*; insule vero fluvii *Gran* in partem Sancti Benedicti deveniunt; rivulus autem *Radmera* terram Sancti Benedicti dividit ab aliis; deinde illius rivuli caput, quod in monte *Wydrizki* est, signum est, postea autem ultimus terminus est supradicti rivuli caput *Tapla*” (DHA. 1: 214).¹ Ez a szövegrész magyar fordításban a következőképpen hangzik: „Adtam pedig egy földet *Susolgi*-ban is, erdőkkel, vadászóhelyekkel, vizekkel, halászhelyekkel és kaszá-lókkal, ennek a földnek első határa a *Grana*-ba ömlő *Tapla* nevű patak, amely *Grana* felfelé menvén a határ egészen a *Radmera* patakig;² a *Gran* folyóban lévő szigetek pedig Szent Benedek részére jutnak; a *Radmera* patak pedig elválasztja Szent Benedek földjét a többitől, innen annak a pataknak a forrása a határjel, amely a *Wydrizki* hegyen van, ezután az utolsó határ a fent mondott *Tapla* patak forrása” (KIS-KÖRMENDI 2006: 54–55).

Az alapítólevél „terram in *Susolgi*” kifejezése jól mutatja, hogy nem az egész, *Susolgi*-nak nevezett királyi uradalom területe került az apátság birtokába, hanem annak csak egy bizonyos része. KNAUZ NÁNDOR utal is arra, hogy az

* A publikáció az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

¹ Ritkított szedéssel azokat a szövegrészeket emeltem ki, amelyek GYÖRFFY GYÖRGY szövegkiadásában interpolált helyekként szerepelnek (DHA. 1: 213–218).

² A szöveghely pontosabb értelmezése: „ennek a földnek az első határa a *Grana*-ba ömlő *Tapla* nevű patak, felfelé haladva maga a *Grana* a határ a *Radmera* patakig” (a fordítás tőlem: Sz. M.).

apátság mellett az érsekségnek is volt ezen a vidéken birtoka. Az apátság itteni főbirtokát a később Apáti, Lehota és Mindszent nevet viselő települések jelentették,³ de ezek mellett további birtokai is voltak itt ma már nem létező településeken: Nádé(falva),⁴ Kaltren,⁵ Tepla,⁶ Teplice,⁷ Vidric⁸ (1890: 186).

A határjárást 1404-ben ismételten elvégezték (ÁÚO. 11: 19–22), amiből GYÖRFFY GYÖRGY arra következtetett, hogy a név nélküli földterület adományozása a később Apáti és Mindszent nevet viselő területre vonatkozott (Gy. 1: 425–426). Az apátság *Susolgi*-ban lévő birtokainak a bemutatása után KNAUZ NÁNDOR ugyancsak erre az oklevélre⁹ hivatkozva mondja azt, hogy az alapítólevél szavai „mind ezen birtokokra vonatkoznak” (1890: 188). A gondolatmenetet folytatva azt is kifejti, hogy az apát Mindszent, Apáti és Lehota helységekre vonatkozó jogát megerősítendő („possessionum in *Sosold* existencium, videlicet *Mend Zenth, Apaty et Lehota* vocatarum, ad ipsam Ecclesiam ex donacione domini Geyse Primi, Regis Bele filij pertinencium”, ÁÚO. 11: 20) mutatta fel Zsigmond király előtt az alapítólevél Károly király korában készült átiratát, amelyből a király a *Susolgi*-ra vonatkozó szavakat kiírva rendelte el az új határjárást (1890: 188). Ez az oklevél tehát nem ad indokot arra, hogy e három település mellett a KNAUZ által felsorolt összes apátsági birtok adományozását visszavezessük a 11. századba. Az azonban valószínűnek látszik, hogy a garamszentbenedeki apátság interpolált alapítólevelének a határleírása Apáti és Mindszent mellett Lehotára is vonatkozott.

2. A *Susolgi* területnév etimológiája ismeretlen (vö. JUHÁSZ 1988: 98, TÓTH 2001b: 234). JUHÁSZ DEZSŐ véleménye szerint a név esetleg kapcsolatba hozható a közelben lévő Saskő vár nevével és *Sasal*-nak, vagyis Saskő aljának, Saskő környékének értelmezhető (1988: 98). JUHÁSZ DEZSŐ előtt többen is meg-

³ Apáti mai neve *Felsőapáti*, Lehotáé *Apáthegyalja*, Mindszent neve pedig a folyóra utaló *Garam*-elótaggal egészült ki. A 20. század hatvanas éveiben Felsőapátit Garamszentkereszthez, Garammindszentet pedig Garamladomérhoz csatolták (FNESz. *Felsőapáti, Garammindszent*, KEGLEVICH 2012: 188).

⁴ Garamszentkereszt és Selmechánya között feküdt (Gy. 1: 463). Garamszentkereszt az interpolált alapítólevelben *Keresztúr*-ként szerepel. A keresztúri vám királyi részének a felét kapta adományba az apátság.

⁵ A mai Garamszentkereszt térségében volt (KEGLEVICH 2012: 185).

⁶ Mai neve *Teplafő* (KEGLEVICH 2012: 197, ComBars 84).

⁷ Valószínűleg azonos a mai Szklenófürdővel (KEGLEVICH 2012: 197).

⁸ Garamszentkereszt és Selmechánya között feküdt (KEGLEVICH 2012: 199). Az alapítólevelben Apáti határleírásában szerepel egy *Vidricki* nevű hegy: „in monte *Wydrizki*”. Ez a név esetleg összefügg a település nevével, annak szláv melléknévi származéka lehet (vö. TÓTH 2001b: 249).

⁹ KNAUZ NÁNDOR azonban 1406-os évszámmal említi meg az iratot. GYÖRFFY GYÖRGY pedig a tájnév adatait közreadó szócikkben ugyanerre az oklevélre 1407-es évszámmal utal (Gy. 1: 474). Ez a három évszám (1404, 1406 és 1407) tulajdonképpen ugyanazt az 1407-ben íródott oklevelet jelöli, amely átirta az 1404-es és az 1406-os okleveleket (DF. 8, ÁÚO. 11: 19–23).

fogalmaztak már hasonló véleményt. FÉNYES ELEK a területnév lehetséges értelmezése nélkül csupán annyit mond, hogy Saskő várától „egy egész kamerális uradalom veszi nevezetét” (1851: IV, 17). KNAUZ NÁNDOR és CSÁNKI DEZSŐ pedig az 1253. évi oklevél „sub castro [*Susol*]”¹⁰ részlete alapján gondolja úgy, hogy a vár eredeti *Susol* neve nyomán kezdték a területet *Sosol(y)* ~ *Susol(y)*-nak nevezni (KNAUZ 1890: 183, CSÁNKI 1925: 292). A tájnevet tehát célszerű a vár nevével párhuzamosan vizsgálni. Mindenekelőtt azt nézzük meg, hogy milyen alakban tűnnek fel ezek a nevek a forrásokban!

A táj nevére a következő adatokat idézhetjük: 1075/+1124/+1217 (DHA. 1: 214), 1209 P. (Str. 1: 190): t-m in *Susolgi*, +1124/+1217/1328 (DHA. 1: 214), 1407 (DF. 8, Zs. 2/2: 55):¹¹ *Susolgy*, +1209/XVII. (ÁÚO. 6: 339): *Susolul*, 1246/1548/XVIII.: v. S. Crucis de *Susal*, 1264/PR., 1283 (Str. 2: 172–173), 1319 (Str. 2: 755–756), 1423 (DF. 43553): *Susol*, 1319 (AOKlt. 5: 401): *Susul*, 1344 (Str. 3: 540–1): *Zusol*, 1407 (ÁÚO. 11: 20–22, Zs. 2/2: 54, DF. 8): in *Sosoldi*¹² ~ *Susaldy*,¹³ 1491 (ComBars. *Horné Opatovce*): Apathy in *Susol* (Gy. 1: 474).

A vár neveként pedig az alábbi adatokat találjuk az oklevelekben: 1253 (Str. 1: 412): sub castro [*Susol*], 1317 (Z. 2: 253), 1336 (AOKlt. 20: 195), 1340, 1341 (AOKlt. 25: 406), 1347, 1352, 1385, 1387, 1388, 1415 (Zs. 5: 255), 1441, 1458 (TELEKI 1853: 569), 1464, 1465, 1493: *Saskw*, 1325/1329 (Gy. 1: 473): *Zaaskw*, 1327 (Gy. 1: 473), 1340 (AOKlt. 24: 287), 1343: *Saasku*, 1336 (AOKlt. 20: 162–163, az oklevél hátlapján: *Saskw*), 1349, 1362, 1387, 1389, 1396, 1397, 1404, 1489: *Saaskw*, 1340 (Str. 3: 373–374, az oklevél hátlapján *Saasku*, AOKlt. 24: 286), 1342, 1344 (Z. 2: 134–135): *Sasku*, 1342 (AOKlt. 26: 236): *Saaxkui* ~ *Saaxkuu* ~ *Saske*, 1344, 1360, 1387, 1389 (ORTVAY–PESTY 1896: 183), 1393 (Zs. 1: 336), 1411 (Zs. 3: 82), 1413 (Zs. 4: 193, 232), 1447, 1455, 1464, 1466, 1473, 1489, 1490, 1491, 1493, 1497, 1500, 1512: *Saskew*, 1362: *Saaskev*, 1363, 1413 (Zs. 4: 193), 1453 (WENZEL 1880: 42), 1490, 1519 (SZABÓ 1909: 153): *Saaskew*, 1389: *Sazkew*, 1390: *Zazkew*, 1466: *Ssassow*, 1494: *Sciasko*, 1602 (KANUZ 1890: 185): *Saaskeowj*, 1611 (KNAUZ 1890: 185): *Sásskeő* (CSÁNKI 1925: 292).

¹⁰ A zárójelek arra utalnak, hogy a magyar nyelvű szórványt utólag áthúzták az oklevélben (DF. 235952).

¹¹ Az Árpádkori új okmánytár lapjain az 1407. évi oklevél szórványa *Susohy* alakban szerepel (11: 21). Az oklevél fényképmásolatát megvizsgálva (DF. 8) azonban a Zsigmondkori oklevéltár (Zs. 2/2: 55) szerzőivel kell egyetértenünk: az oklevélben ugyanis egyértelműen *Susolgy* forma látható. A *Susohy* alak szerepeltetését vélhetően az *lg* betűkapcsolat *h* betűként való téves azonosítása idézhette elő.

¹² Az Árpádkori új okmánytárban *Sosold*-ként szerepel ez az adat (11: 20), de az oklevél fényképmásolata alapján (DF. 8) a Zsigmondkori oklevéltár (Zs. 2/2: 54) *Sosoldi* alakját kell elfogadnunk.

¹³ GYÖRFFY GYÖRGY erről az adatról azt mondja, hogy elsőként *Susold* alakban szerepelt, majd javították *Susolgy*-ra (DHA. 1: 209). Az irat megrongálódása miatt a fényképmásolat (DF. 8) alapján sem tudjuk egyértelműen eldönteni, hogy melyik az elsődleges forma.

2.1. Mivelhogy a korábban idézett értelmezéseknek a háttérben az az előfeltevés húzódik meg, hogy a vár és annak a neve korábbi a táj megnevezésénél, szükségesnek gondolom, hogy — e vélekedés mérlegelését elősegítendő — röviden a táj és a vár történetével, névadási körülményeivel is foglalkozzam. A tájnév GYÖRFFY GYÖRGY szövegközlése szerint az oklevél 11. században keletkezett részéhez tartozik, amit az 1209. évi pápai összeírás is megemlíti. Ebből az oklevélből tudjuk, hogy a 11. században *Susolgi* egy része királyi birtok volt, amit az uralkodó az apátságnak adományozott. A 12. század végi királyi erdőuradalmak kialakításakor (vö. TRINGLI 2009: 494) az északi erdővidéket Nyitrától Gömörig és Honttól Lengyelorszáig egyetlen erdőuralommal szervezték. A zólyomi, a turóci, a liptói, az árvai, a devicsei és az oszlányi kerület mellett az alapítólevélben *Susolgi*-ként szereplő vidék is a zólyomi uradalomból létrejött erdőispánsághoz¹⁴ tartozott. Ez az uradalom a 14. században felbomlott: Zólyom, Liptó, Turóc és Árva önálló vármegyévé alakult, az oszlányi és *Susolgi* kerület pedig Bars megyébe olvadt. A tatárjárás után megindult a királyi és vár-birtokok eladományozása, illetve nagy méreteket öltött a várépítés is. A Báncsa nembeli István esztergomi érsek rokonságával együtt ekkor szerezte meg a *Susolgi* uradalmat, ahol Vince és Péter 1242 és 1253 között felépítették Saskó nevű várukat (Gy. 1: 417–420, 473, FÜGEDI 1977: 186, KRISTÓ 1988: 377–383, KRISTÓ 2003: 79, BOROVSKY 1903: 303).

A tájnév 11. századi első okleveles említése — amelynek hitelében az elmondottak alapján nincs okunk kételkedni — és a vár építésének a kora között eltelt majdnem két évszázad nem teszi lehetővé, hogy a tájnevet a vár nevéből eredeztessük.

A vár és az uradalom történetéről mondottakhoz szorosan kapcsolódva, azt mintegy kiegészítve kell szólnunk a várak és az uradalmak között fennálló viszonyról is. A vár és az uradalom kapcsolatának legfontosabb jellemzője, hogy „minden várhoz — a királyi székhely, Buda kivételével — tartozik uradalom, a királyi és egyházi várakhoz éppúgy, mint a magánkézen lévőkhöz” (ENGEL 2007: 12). A 13. században szaporodnak el a magánosok által saját birtokukon épített várak, mint amilyen Saskó is volt. ENGEL PÁL a magánvárakat és a királyi várakat határozottan elkülöníti egymástól. Vélekedése szerint a magánvárak a királyi várakkal ellentétben nem egy tartozékrendszer, azaz uradalom központjai, hanem éppen ellenkezőleg, a vár lesz a föld tartozékává. Továbbá a magánvárak kezdetben jogi szempontból tulajdonképpen annyira elhanyagolhatóak voltak, hogy sokszor nevet sem kaptak,¹⁵ amikor pedig elnevezik őket, akkor

¹⁴ Az erdőispánság a királyi birtokigazgatás egyik intézménye volt, amelynek élén az ispán állt, lakóik pedig főként erdészeti és vadászati feladatokat láttak el (MAGYAR 1994).

¹⁵ ENGEL PÁL a névnélküliséget éppen Saskó vár példájával illusztrálja az 1253. évi oklevél „sub castro [*Susolj*]” és az 1283-as irat „castro suo” szöveghelyére hivatkozva (2007: 15).

leginkább a birtok nevét használják fel erre a célra. A várak névvel való megjelenése már egy apró lépésnek tekinthető a váruradalommá válás útján, ami a vár királyi kézre kerülésével egyidejűleg teljeseedik ki, a királyság ugyanis a várakat, legyenek azok újak vagy régiek, a megszokott hagyományok szerint birtokközpontokként kezelte (2007: 14–15). A magánvárak és az uradalmak közötti efféle összefüggés ugyancsak a tájnév elsődlegességét támogatja meg.¹⁶

A tájnév és a várnév okleveles említései között megmutatkozó időbeli különbség mellett a tájnév szerkezeti felépítése, struktúrája is ellentmondani látszik a várnévből való eredeztetetőségnek. A tájnevek között népes csoportot alkotnak a térbeli viszonyítást kifejező elnevezések: a vizekhez, hegyekhez, lakott helyekhez, égtájakhoz stb. viszonyító nevek (pl. *Körösköz*, *Kemenesalja*, *Beszterce vidéke*, *Alföld* stb., vö. JUHÁSZ 1988: 25–27). A hegyneveknek a tájnevek létrehozásában betöltött szerepe kisebb ugyan, mint a vízneveké, de a számuk nem elhanyagolható. A hegyek, dombok alján elterülő tájak megnevezésére jellegzetesen hegynév + *alj(a)* szerkezetű nevek jöttek létre. Ezek a névformák pedig lehetnek jelöletlen birtokos jelzős összetételűek (1274: *Bokonol*, JUHÁSZ 1988: 61), de jellemzőbbnek tűnnek közöttük a jelölt birtokos jelzős összetételek (1391: *Mezesallya*, JUHÁSZ 1988: 90; vö. ezekhez még JUHÁSZ 1988: 26, RESZEGI 2011: 57). Az *alj(a)* lexémát tartalmazó tájnevek egyik ismérve, hogy ezek a földrajzi köznévi utótagok mindig hegyek neveihez kapcsolódva hoznak létre viszonyító tájneveket,¹⁷ másrészt pedig az új név létrehozására felhasznált hegynevek többnyire egyrészeselek.

Az itt bemutatott jellegzetességeknek a *Susolgi–Saskő* névpárra történő rávetése komoly nehézségekbe ütközik. Akadályozó körülményként jelentkezik egyrészt az, hogy a *Saskő* nem hegynév, hanem várnév. Hegyi várról lévén szó, az is feltehető ugyanakkor, hogy a hegy, amelyen a vár épült, szintén ezt a nevet viselte (vö. RESZEGI 2011: 98–100), erről azonban nincsenek ismereteink (noha a névszerkezet ezt a felvetést éppenséggel támogathatná). *Saskő* esetében másrészt nem egyrészese, hanem kétrészese névvel állunk szemben. Ezek mellett — az itt nem részletezendő hangtörténeti problémákon túl — még egy tényező bizony-

¹⁶ A kérdéshez névtani-pragmatikai szempontokat mérlegelve azonban azt is hozzá kell fűznünk, hogy nehezen képzelhető el olyan szituáció, hogy egy fontos objektum (jelen esetben egy vár) a létrejöttékor, felépítésekor ne kapjon azonnal — még ha a birtok nevével azonos — nevet is.

¹⁷ Az *alj* lexéma várnevekkel is gyakran összekapcsolódott, ennek az eredményeképpen azonban nem tájnév, hanem településnév jött létre. A várak lábánál létesült települések megnevezésének gyakori módja volt ez a névadás (TÓTH 2008: 105, KMHsz. 1. *alj*). Az *alj* lexémához hasonló szerepe van a 'vár alján lévő település' jelentésű *váralja* főnévnek is (FNESz. *Váralja*). A *Saskő* vára alatt létesült települést például *Saskőváralja*-nak nevezik (FNESz. *Saskőváralja*). A *váralja* szavunk nemcsak várnevekhez kapcsolódva jelent meg a települések elnevezéseiben, hanem önmagában is településnévvé válhatott (FNESz. *Váralja*). A 14–15. századi forrásokban a mai *Saskőváralja* település is *Váralja* néven tűnik fel, a későbbi *Saskőváralja* elnevezést csupán a 18. századtól adathatjuk (ComBars. *Šašovské Podhradie*).

talanítja el a tájnév *Sasal* (ti. 'Sas[-kő] alja') értelmezését. A táj első okleveles említése a név képzős változatát rögzíti, amely forma nehezen egyeztethető össze a névnek ebben az összefüggésben feltételezett 'Saskő vár alja' jelentésével. A további adatok között vannak ugyan képző nélküliek is, és a képzős és képző nélküli nevek viszonya nemcsak úgy képzelhető el, hogy a képzős forma keletkezett korábban, és abból redukcióval alakult a képzőtlen, hanem a névformák párhuzamos kialakulása, egyidejű használata is lehetséges. A név *Sasal(j)* szerkezete azonban névtipológiai szempontból egyértelműen kizárja azt, hogy hozzá képző kapcsolódhasson.

Összefoglalásképpen tehát azt mondhatjuk, hogy a vár és az uradalom kialakulásának időviszonyai mellett a táj nevének strukturális jellegzetességei sem támogatják azt a felvetést, miszerint a táj neve a vár nevéből alakult volna.

2.2. Noha a tájnév kialakulását vélhetően nem befolyásolta, mégis érdemes azt is megvizsgálunk, hogy maga a vár honnan kaphatta a nevét.

A vár lábánál kialakult település *Saskővár-alja* nevéből egyértelműen arra következtethetünk, hogy a ma már csak romjaiban létező várat *Saskő*-nek nevezték, amely név a *sas* madárnév és a 'sziklás hegy' jelentésű *kő* összetételéből alakult (FNESz. *Saskővár-alja*). Néhány munka e név mellett ugyanakkor a várnak *Szászkő* névváltozatot is tulajdonít (vö. pl. BOROVSKY 1906: 90, CSÁNKI 1925: 292), amit az egyedüli (feltehetően lejegyzési hiba nyomán jelentkező) *Zazkew* (1390) adat mellett a német *Sachsenstein* elnevezés inspirálhatott. Anélkül, hogy ennek részleteibe belebocsátkoznánk — ugyanis messze vinne az itt vizsgált *Susolgi* ügyétől —, pusztán azt jelzem, hogy megítélésem szerint *Saskő* várának nemigen élhetett *Szászkő* elnevezése.¹⁸

A vár első említésével egy 1253-ra datált oklevélben találkozunk: „pro alia uero terra, que iacet sub castro [*Susol*]” (DF. 235952, Str. 1: 412). A magyar tulajdonnév azért szerepel zárójel között, mert utólag áthúzták az iratban, s ezért az oklevél e szövegrészletét az egyes szakmunkák eltérően értelmezik. JUHÁSZ DEZSŐ (1988: 98) és TÓTH VALÉRIA (2001b: 234) a táj neveként említik meg az oklevél szövegrészletét, de TÓTH VALÉRIA ugyanakkor úgy nyilatkozik, hogy a *Sosol* nevű erdős vidék „vára Saskő néven is szerepel” (2001b: 234; kiemelés tőlem: Sz. M.). CSÁNKI DEZSŐ a várra vonatkozó 14–15. századi forrásokat gyűjti össze, ekképpen az adatok felsorolásakor nem hivatkozik az 1253. évi oklevélre. Abból a megjegyzéséből azonban, hogy a vár *Saskő* néven 1336-ban tűnik fel először, arra következtethetünk, hogy CSÁNKI is számolt másféle megnevezés meglétével is. Az 1253. évi oklevélre utalva azonban a várat mint „Susolban lévő vár”-at nevezi meg (1925: 292). A Münchenben kiadott történeti helynévtár Comitatus Barsiensis című kötetében a vár neveként szerepel az oklevél „sub castro [*Susol*]” részlete (ComBars. *Šašovské Podhradie*). Hasonló-

¹⁸ A kérdéshez bővebben lásd KNAUZ 1890: 184–185.

képpen vélekedik KNAUZ NÁNDOR is, amikor kifejti, hogy a „Sosol név úgy látszik hasonnevű vártól eredt” (1890: 183). Később azonban a várat „névtelen, vagy Sosolnak nevezett vár”-ként említi meg (1890: 184). Igaz, ezt már az 1283. évi oklevél kapcsán mondja, amely oklevél valóban név nélkül szól a várról: „terras [...] in *Susol*, *Loucha* et *Poroztolnuk* [...] *castro suo* et possessionibus suis propter vicinitatem [...] utiles” (Str. 2: 172). GYÖRFFY GYÖRGY mind a terület, mind a vár neveit bemutató szócikkben feltünteti az 1253. évi oklevél szöveg helyét (Gy. 1: 473, 474), és azt is jelzi, hogy a vár „először Susal néven tűnik fel” (Gy. 1: 474).

Az oklevélben elkövetett módosítás következtében a szöveg hely értelmezésére nem vállalkozhatunk, nem tudjuk ugyanis biztosan eldönteni, hogy a táj vagy esetleg a tájnévvel azonos nevet viselő vár nyelvi adataként kell-e számon tartanunk a névalakot.

Az 1253-as oklevél bizonytalan adatát követően a vár neve 1317-ben tűnik fel elsőként *Saskw* formában (Zs. 2: 253). A név megjelenése a forrásokban arra az időre esik, amikor a vár királyi tulajdonná lett (vö. CSÁNKI 1925: 292), elképzelhető tehát, hogy az elnevezés nem teljesen független a tulajdonosváltástól (vö. ENGEL 2007: 14–15).

3. A továbbiakban arra a kérdésre igyekszem választ adni, hogy ha — amint azt több körülmény is valószínűsíti — nem a vár nevéből való, akkor honnan származhat a garamszentbenedeki apátság alapítólevelében *Susolgi* alakban szereplő tájnév. Az alapítólevél szövegében mellett a veszprémi káptalan által kiadott 1237. évi oklevélben egy hegy neveként szintén találkozunk a *Susold* névformával: sub monte *Susold* (ZalaOkl. 1: 14). A két alak csupán a *-gy* ~ *-d* képzőkben különbözik egymástól, ez a különbség azonban nem akadályozza meg azt, hogy a tájnevet és a hegynévet azonos etimonra visszamenő névnek tartsuk, hiszen a korbán mindkét képző jellegzetes helynévképző volt, s ráadásul a tájnévnek is van *-d* (*-di*) képzős formája: pl. 1407: *Sosoldi* (DF. 8). E két helynévi adat mellett személynévként is találkozunk a névalakkal: a bakonybéli apátság javait összeíró 1086-os oklevélben az apátságnak adományozott háznépek (*mansio*) felsorolása között találunk egy *Susol* nevű személyt (DHA. 1: 254, ÁSz. *Susol*), ezért a személynévvél való összefüggés is megvilágításra szorul a névmagyarozat keretében.

A személynévből való származtatás lehetősége azonban mind a hegynév, mind a tájnév esetében meglehetősen problematikus. A kiemelkedések nevében a személynévi névadás, valamint a birtokosi viszony megítélése igen bizonytalan, bár abban nemigen kételkedhetünk, hogy személynévi alapszót tartalmazó hegynevek vannak a magyar névrendszerben. RESZEGI KATALIN a hegynevekről írott monográfiájában az egy- és a kétrészes hegynevek között is említ vélhetően személynévből keletkezett névformákat (2011: 138–139). A képzővel alakult hegynevekről viszont azt tartja, hogy az általa vizsgált gazdag névkorpuszban a

helynévképző csak elvétve kapcsolódik tulajdonnevekhez, azaz hely- és személynemekhez, személynévből *-d* képzővel alakult hegynévre pedig egyetlen példát sem ismer (2011: 152, 154).

Tájnevek személynévből történő magyarázata sem kevésbé problematikus, JUHÁSZ DEZSŐ például A magyar tájnévadás (1988) című munkájában nem is tesz említést személynévből alakult tájnevekről. Emellett a képzős tájnevek között a *-gy*, *-d* képzővel alakult nevek sem jelennek meg túl nagy arányban, még ha e típusra találunk is példákat (vö. JUHÁSZ 1988: 30–32).

A pusztaszemélynévvvel azonos alakú természeti nevekre mindazonáltal magyarázatul szolgálhatna a metonimikus névátvitel: ilyen (személynévvvel alakilag egybeeső) névformák ugyanis többszörös áttétel révén másodlagosan (leginkább településnévből) is létrejöhetnek (GYÖRFFY 2004: 131, RESZEGI 2006: 165, 2011: 18). A településnév mint helynévfajta esetében pedig a személynévi származtatásnak nincsen akadálya: ez a lexikális elemcsoport a településnevek körében meghatározó szerepet tölt be, és jól azonosítható motivációs háttérrel bír. Komolyabban azonban ezt a lehetőséget csak akkor vehetnénk figyelembe, ha valóban ki tudnánk mutatni azt a településnevet, amely mintegy „közvetítő” névformaként szolgálhatott a személynév és a tájnév között. Meg kell ugyanakkor azt is jegyeznünk, hogy valószínűleg már az Árpád-korban is voltak olyan személynéveink, amelyek formáns nélküli helynévből alakultak. A tihanyi összeírásban (1211) például több ilyen személynévet is találunk: a *Nógrád: Neugrad* (PRT. 10: 515) biztosan ide vonható adata mellett talán ide tartoznak még a *Tihany: Tichon* (PRT. 10: 505) és a *Tisza: Thyze, Tyza* (PRT. 10: 514, 515) névformák is.

4. Az etimológiai részletek tisztázatlansága miatt a korabeli feltehető hangalak kérdésében sem tehetünk határozott kijelentéseket. Ez a fajta bizonytalanság az egyes szakmunkák megállapításaira is rányomja a bélyegét: KNAUZ NÁNDOR (1890: 183–199) és TÓTH VALÉRIA (2001b: 234) a nevet *Sosol*-ként határozza meg, GYÖRFFY GYÖRGY a *Sosol* mellett zárójelben a *Susal* változatot (Gy. 1: 474), CSÁNKI DEZSŐ pedig a *Sosol(y)*, *Susol(y)* alakokat is közli olvasatként (1925: 292). JUHÁSZ DEZSŐnél *Sosal*-ként szerepel a név (1988: 98).

A képzős (*Sosolgy*, esetleg *Sosold*) és a képzőtlen (*Sosol*) névpárokra általában a kutatók korábban úgy vélekedtek, hogy a képző nélküli forma lehetett az elsődleges változat, és a képző többnyire csak később járult az elnevezéshez (a szakirodalom összefoglalását lásd TÓTH 2008: 112). A fordított irányra hozható példák nagy száma miatt azonban TÓTH VALÉRIA arra hívja fel a figyelmet, hogy ez az „alapirány kizárólagos érvennyel nem fogadható el” (1997: 151). A településnevek változástopológiáját bemutató monográfiájában pedig ennél is skeptikusabban fogalmazva úgy véli, hogy a képzős és a képzőtlen formák közül „az elsődleges alakulásút, s ennek folytán aztán a változás irányát meghatározni — még gazdag adatoltság mellett is — olykor szinte megoldhatat-

lan feladat” (2008: 100). RÁCZ ANITA is azt vallja, hogy a képzős-képzőtlen névpárok váltakozásában „nem lehet egyedül érvényes névfejlődési irányt megállapítani” (2000: 341).

TÓTH VALÉRIA és RÁCZ ANITA idézett véleményével teljes mértékben egyetértek, de úgy gondolom, hogy az itt elemzett tájnév képzős és képzőtlen változatai kapcsán talán mégis megkockáztathatjuk azt a kijelentést, hogy ez esetben a korábbi képzős formát váltották fel a képző nélküli alakok. A képzős névalakok ugyanis az alapítólevéllel szoros kapcsolatban álló oklevelekben tűnnek fel. Az alapítólevél szórványával megegyezik az 1209. évi pápai összeírás névalakja; csupán a -gy képző jelölésmódjában (*Susolgy*) különbözik az alapítólevél 1328. évi átiratának szórványa, illetve az 1407. évi oklevél egyik névformája (ez az oklevél megemlíti az alapítólevélben lévő határleírást, illetve a terület új leírását is közli). Az 1407-es oklevélben további két alkalommal is feltűnik a név: *Sosoldi*, illetve *Susaldy* (*Susold*, *Susolgy*)¹⁹ formában. Azok az oklevelek pedig, amelyek nem álltak közvetlen viszonyban az alapítólevéllel, kivétel nélkül a képzőtlen formát jegyezték le.

Az a körülmény azonban, hogy az 1407. évi oklevélben a -gy képzős forma a -d képzőssel együtt szerepel, éppen azt támogathatja, hogy ebben a korban is a név képzős változata volt használatban, vagy éppenséggel a képző nélkülivel párhuzamosan ez a forma is létezett még ekkor. A -gy képző a -d-től független — tehát nem annak palatalizációval keletkezett változata —, illetve annál korábbi szuffixum (BÉNYEI 2012: 45, 70). A -gy és a -d képző váltakozására, cseréjére számos példát idézhetünk. Általános tendencia ugyanis, hogy az Árpád-kor utáni évszázadokban a -gy helynévképzői szerepét egyre inkább a -d képző vette át (TÓTH 1997: 162, 2001a: 191, 2008: 135–136). A változás (a -gy > -d képzőcseré) kulminációs szakaszát TÓTH VALÉRIA a 14–15. századra teszi (2008: 135), s ez az időszak lényegében egybeesik a -d képzős formákat tartalmazó oklevél keletkezési idejével.

A -gy képző alapítólevélben előforduló jelölésmódja is említést érdemel. A 11. században szokásos -g helyett (vö. KNIEZSA 1952: 14–15, HOFFMANN 2010: 169) az alapítólevélben -gi-t találunk. Nem egyedülálló ez az oklevélben: a Nógrád megyei *Füzegy* víznév is *Fizegi*-ként szerepel, az ugyanebben a határleírásban említett ugyancsak *Füzegy* nevet viselő gázló, illetőleg az oklevélben később előforduló birtok azonban *Fizeg*-ként jelentkezik (DHA. 1: 215, 218). A -gy képző -gi jelölésmódját láthatjuk továbbá talán a mai Csongrád megyei (Fel-)Győ település *Gehgi* [Gyógy] megjelenése mögött is (DHA. 1: 216). Amellett, hogy még a 12. században is az egyszerű g jel volt használatos a gy hang je-

¹⁹ Az Árpád-kori új okmánytárban a *Susaldy* alak szerepel (11: 20), GYÖRFFY GYÖRGY viszont úgy gondolja, hogy az oklevélben eredetileg szereplő *Susold* alakot utóbb *Susolgy*-ra javították (DHA. 1: 209, vö. 12. lábjegyzet).

lölésére, KNEZSA ISTVÁN 1199-ből megemlíti a hang első lejegyzett gy jelét, amely jelölésmód a 13. század elejétől válik egyre gyakoribbá (1952: 27, 37). GYÖRKE JÓZSEF -gy képzőt bemutató névkorpuszának 13–14. századi adatai között ugyanakkor csak elvétve találunk példát e kétjegyű betű használatára (1940).

Végezetül pedig a 17. századi átiratban fennmaradt hamis 1209. évi oklevél (ÁÚO. 6: 339) *Susolul* szórványáról kell röviden szólnunk. Az oklevél hamis volta miatt a névnek a tájnévnél egy szótaggal hosszabb formájából nem célszerű messzemenő következtetéseket levonni, az azonban mindenképpen figyelmet érdemel, hogy az oklevél a magyar helynév előtt a 'falu' jelentésű *villa* latin lexémát szerepelteti a jelölt hely fajtájának a megjelölésére: „super quadam terra ville, que dicitur *Susolul*”. A szövegrészlet azt mutatja tehát, hogy ebben az esetben nem a tájnévvel, hanem egy település nevével van dolgunk. Ennek megfelelően ez az adat esetleg éppen azt a hiányzó (településnévi) láncszemet pótolhatja, ami ahhoz szükséges, hogy a *Susolgi* név kapcsán alá tudjuk támasztani a személynév > településnév > tájnév áttétel lehetőségét.

Irodalom

- AOkt. = KRISTÓ GYULA szerk., *Anjou-kori oklevéltár. Documenta Res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustranta*. Budapest–Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, Szegedi Középkorász Műhely, 1990–.
- ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár. (1000–1301)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004.
- ÁÚO. = WENCZEL GUSZTÁV, *Árpádkori új okmánytár 1–12*. Pest, [később] Budapest, 1860–1874.
- BÉNYEI ÁGNES 2012. *Helynévképzés a magyarban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 26. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- BOROVSKY SAMU 1903. *Magyarország vármegyéi és városai. Bars vármegye*. Budapest, Apollo Irodalmi Társaság.
- BOROVSKY SAMU 1906. *Magyarország vármegyéi és városai. Hont vármegye és Selmeczbánya szabad királyi város*. Budapest, Országos Monografia Társaság.
- ComBars. = NEHRING, KARL, *Comitatus Barsiensis*. Die historischen Ortsnamen von Ungarn. Band 4. München, Trofenik, 1975.
- CSÁNKI DEZSŐ 1925. Bars vármegye várai a XIV–XV. században. In: *Emlékkönyv dr. gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados külpolitikai működésének emlékére születésének ötvenedik évfordulóján*. Budapest, Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Ujságvállalata. 283–294.
- DF. = Diplomatikai Fényképgyűjtemény. URL: <http://mol.arcanum.hu>. (2013. 12. 18.).
- DHA. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Diplomata Hungariae Antiquissima I*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.

- ENGEL PÁL 2007. Töprengések az Árpád-kori sáncvárok problémájáról. *Castrum* 6: 11–18. (A tanulmány eredetileg az 1987-es Műemlékvédelem folyóirat 9–14. oldalán jelent meg.)
- FÉNYES ELEK 1851. *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leiratik 1–4.* Pest, Kozma Vazul Nyomda.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2.* Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- FÜGEDI ERIK 1977. *Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 1–4.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963–1998.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2004. Az Árpád-kori folyóvíznevek lexikális szerkezetének jellemzői a Sajó vízgyűjtő területén. *Helynévtörténeti Tanulmányok 1:* 129–144.
- GYÖRKE JÓZSEF 1940. A -gy névszóképző. *Magyar Nyelv* 36: 34–41.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. *A tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 16. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- JUHÁSZ DEZSŐ 1988. *A magyar tájnévadás.* Nyelvtudományi Értekezések 126. Budapest.
- KEGLEVICH KRISTÓF 2012. *A garamszentbenedeki apátság története az Árpád- és Anjoukorban (1075–1403).* Capitulum 8. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Történeti Intézet Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszéke.
- KIS PÉTER–KÖRMENDI PÉTER 2006. A garamszentbenedeki apátság alapítólevele. In: MAKK FERENC–THOROCZKAY GÁBOR szerk., *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemlről.* Szeged, Szegedi Középkorász Műhely. 51–69.
- KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk., *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abauj–Csongrád vármegye.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 10. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2005.
- KNAUZ NÁNDOR 1890. *A Garan-melletti Szent-Benedeki apátság 1.* Budapest, Esztergomi Főkáptalan.
- KNIEZSA ISTVÁN 1952. *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KRISTÓ GYULA 1988. *A vármegyék kialakulása Magyarországon.* Budapest, Magvető Kiadó.
- KRISTÓ GYULA 2003. *Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon.* Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.
- MAGYAR ESZTER 1994. *erdőispánság.* In: KRISTÓ GYULA főszerk., *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század).* Budapest, Akadémiai Kiadó. 194–195.
- ORTVAY TIVADAR–PESTY FRIGYES 1896. *Oklevelek Temesvármegye és Temesváros történetéhez 1. (1183–1430).* Pozsony, Temes vármegye és Temesvár község.
- PRT. = ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÖRÖS PONGRÁC, *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története 1–12.* Budapest, Szent István Társulat, 1912–1916.

- RÁCZ ANITA 2000. A szerkezeti változás szerepe Bihar megye ómagyar kori településneveink kialakulásában. *Magyar Nyelvjárások* 38: 337–345.
- RESZEGI KATALIN 2006. Két hegyvonulat Árpád-kori névállományának összevető vizsgálata. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 2: 159–180.
- RESZEGI KATALIN 2011. *Hegyevek a középkori Magyarországon*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 21. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Str. = FERDINANDUS KNAUZ–LUDOVICUS CRESCENS DEDEK szerk., *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis 1–3*. Strigonii. 1874–1924.
- SZABÓ DEZSŐ 1909. *A magyar országgyűlések története II. Lajos korában*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- TELEKI JÓZSEF 1853. *Hunyadiak kora Magyarországon. Oklevéltár 10*. Pest, Emich Gusztáv Könyvnyomdája.
- TÓTH VALÉRIA 1997. Vizsgálódások a korai ómagyar kor képzett helyneveinek körében. *Magyar Nyelvjárások* 34: 147–170.
- TÓTH VALÉRIA 2001a. *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban. Abaúj és Bars vármegye*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 6. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- TÓTH VALÉRIA 2001b. *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történetimológiai szótára*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 4. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástudományja*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 14. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- TRINGLI ISTVÁN 2009. Megyék a középkori Magyarországon. In: NEUMANN TIBOR–RÁCZ GYÖRGY szerk., *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Budapest–Piliscsaba, MTA Történettudományi Intézete, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara. 487–518.
- WENZEL GUSZTÁV 1880. *Magyarország bányászatának kritikai története*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Z. = NAGY IMRE–NAGY IVÁN–VÉGHÉLYI DEZSŐ–KAMMERER ERNŐ–LUKCSICS PÁL szerk., *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senior comitum Zichy de Zich et Vásonkeő 1–12*. Pest, [később] Budapest, 1871–1931.
- ZalaOkl. = NAGY IMRE–VÉGHÉLYI DEZSŐ–NAGY GYULA szerk., *Zala vármegye története. Oklevéltár 1–2*. Budapest, Franklin, 1886–1890.
- Zs. = MÁLYUSZ ELEMÉR szerk., *Zsigmondkori oklevéltár 1–2*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1951–1958. BORSA IVÁN–MÁLYUSZ ELEMÉR szerk., 3–7. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993–2001. BORSA IVÁN–C. TÓTH NORBERT szerk., 8–9. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003–2004. C. TÓTH NORBERT szerk., 10. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2007.